

אייר תש"ע – אפריל 2010

החיטה צומחת שוב - פרשנות שלי זהר קיזלר, חיפה, משתתפת ב"ניגון נשים"

החיטה צומחת שוב / דורית צמרת

וְכָל מָה שֶׁהָיָה אוֹלֵי יְהִיָּה לְעַד
זָרַח הַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹב הַשֶּׁמֶשׁ בָּא
עוֹד הַשִּׁירִים שָׁרִים, אַךְ אֵיךְ יִגַּד
כָּל הַמַּכְאוֹב וְכָל הָאֲהָבָה.

הֵן זֶה אוֹתוֹ הַעֲמֵק, הֵן זֶה אוֹתוֹ הַבֵּית
אֲבָל אַתָּם הֵן לֹא תוֹכְלוּ לָשׁוּב
וְאֵיךְ קָרְהָ, וְאֵיךְ קָרְהָ וְאֵיךְ קוֹרְהָ עַד
שֶׁהַחֲטָה, כֵּן, הַחֲטָה צוֹמַחַת שׁוֹב.

שְׂדוֹת שְׁפוּכִים הִרְחַק מֵאֶפֶק נְעַד סָף
וְחֲרוּבִים וְזִית וְגִלְבוּעַ-
וְאֵל עֲרָבוֹ הַעֲמֵק נֶאֱסָף
בְּיוֹפֵי שְׁעוֹד לֹא הָיָה כְּמוֹהוּ.

זֶה לֹא אוֹתוֹ הַעֲמֵק, זֶה לֹא אוֹתוֹ הַבֵּית
אַתָּם אֵינְכֶם וְלֹא תוֹכְלוּ לָשׁוּב
הַשְּׂבִיל עִם הַשְּׂדָרָה, וּבְשִׁמְסֵם עֵיט
אֲךְ הַחֲטָה צוֹמַחַת שׁוֹב.

מִן הַעֲפָר הַמֵּר הַעִירִיּוֹת עוֹלוֹת
וְעַל הַדָּשָׁא יִלְדוּ וְכִלְבוּ
מוֹאֵר הַחֲדָר וְיִוֹרְדִים לֵילוֹת
עַל מָה שָׁבוּ וּמָה שֶׁבִּלְבוּ

זֶה לֹא אוֹתוֹ הַעֲמֵק ...

סיפור כתיבתו של השיר

נדמה שאת השיר אין כל צורך להציג, ובכל זאת אעשה זאת למען הסדר הטוב: השיר נכתב ע"י דורית צמרת חברת קיבוץ בית השיטה לזכר 11 (!) בני קיבוצה שנהרגו במהלך מלחמת יום כיפור, והוא מבטא הלם רב וחוסר יכולת לעכל את גודל האובדן של ישוב קטן, שכן לילה כמעט וחרב עליו עולמו. הקשר השיר אל עכשוויותנו אף הוא ברור – בשבוע שעבר ציינו את יום הזיכרון לחללי צה"ל ולנפגעי פעולות איבה, והשיר מזוהה כאחד מסמליו.

במה זכה שיר זה לדבר אל ליבי ולמה הוא מכולם? והלא רבים הם (מדי...) מוטיבים של זיכרון ואבל ברפרטואר שירינו. ובכן אנסה להסביר.

אתחיל במילים - מילים שנוגעות בי במשמעותן הצורבת ובעושרן הלשוני, והרי אני חסידה גדולה של העברית הרהוטה. בוודאי הלחן - לחן עצוב, מרטיט ומדויק, שחודר ישירות להיכן שצריך. וכמובן המבצעת - עבורי אחת ויחידה, פייבוריטית, חווה אלברשטיין - האופן בו היא מבצעת את השיר ויכולתה המופלאה להביע במיתרי קולה רגשות המצויים בו - בעיני אין דומה לה.

אני מאמינה שחיבור אל פזמון דרך המילים, המנגינה, המבצע והמבצעת, הם תנאי הכרחי וראשוני, אך כשאני בחברתן, רק חיבור שכזה אינו יכול לספקני, ואני מבקשת לקחת את השיר למקום נוסף. המקום הזה (אגב, מקום חדש עבורי) הוא מקום הפרשנות המגדרית. אני מאמינה שכתוצאה מכך אמצא בשיר היבטים נוספים שלא ראיתם קודם לכן, ומפני זה אולי בעתיד אשמע את השיר באופן מעט שונה. אני חושבת שזה יכול להיות עבורי מסע מעניין. מתנצלת מראש ומבטיחה שלא אתעלל בשיר או אקחו למקום לא לו. אני שלמה עם עשייתי זו שכן קדמה לכל (ולא מהיום) אהבתי לשיר והזדהותי המוקדמת איתו.

מסקרן לדעתי לבדוק מהו ייחודו של שיר שכתבה אותו אישה למשל. בשיר שלנו לדוגמא, אין מראות משדה הקרב וגם לא סיפורי גבורה, אין תיאורי קרבות ונפילת חללים, אפילו המלחמה כשלעצמה אינה ממש מוזכרת בו, ולמרות זאת ברור לכל שיש בו מזה ומזה ומזה, אבל אחרת. קיימת בשיר עצבות אינסופית של כאב ואובדן, חוסר עצום של תהום פעורה שלעולם-לעולם לא תתמלא מחדש, מאידך נמצא בשיר גם תקווה.

מרביתם ככולם של חללי צה"ל הם גברים - בנים, אבות, אחים ובעלים שחירפו נפשם ומסרוה על הגנת המולדת. "במותם ציוו לנו את החיים", לנו, כן גם לנו הנשים - אמותיהם, בנותיהם, אחיותיהם, ונשותיהם שתפקידנו (כרגיל...) רק משני בחשיבותו. איננו גיבורות העל בסיפור הרואי זה (ומתי כן...), איננו יודעות מה באמת קורה שם ואיך זה ליפול בקרב, לכל היותר אנחנו יכולות לנחש כיצד נראית המערכה. ומפני שהמשוררת אינה מתיימרת לדעת זאת, הצלחתה בעיני גדולה שבעתיים, בכך שלא את קולות המלחמה והדיה היא שומעת ולא הם שמחרידים בעיניה את העמק, אלא דווקא השלוה הדוממת והמכאוב, שלא ברור "איך יוגד", זועקים אליה יותר. ומפני שאינה יודעת דבר על שדות של קרב, היא כותבת על השדות האחרים אותם היא מכירה היטב - שדות קיבוצה, וזה לא מפחית מעוצמת הכאב, אולי רק מגביר, שכן הניגוד בין שלווה הקיבוץ לדממת המוות הזועקת, ובין שדה הקרב לשדה החיטה, בעצם מדגיש עוד יותר את גודל הטרגדיה ואת הקושי לשאתה. היא מזכירה לנו שלמרות טלטלת המלחמה, כדור הארץ סובב על צירו כמנהגו באין מפריע: "השדות שפוכים הרחק", "העמק נאסף אל ערב", "מדי יום זרח השמש, שוב השמש בא", "במועדן המדויק מן העפר העיריות עולות", וכמובן "החיטה צומחת שוב" כי זו דרכו של עולם. חמורה בעיניה העובדה שגם בקיבוץ עצמו 'כאילו' לא נשתנה דבר: "השביל עם השדרה", "על הדשא ילד וכלבו", "בשמים עיט", "החדר מואר" ו"יורדים לילות על מה שבו" ממש כבימים ימימה. וכך על רקע יפי הקיבוץ, השלוה והפסטוראליה החזרתית מדי יום ביומו, מדי עונה בעונה, ומדי שנה בשנה, מדגישה המשוררת עוד יותר את החלל הנוראי שנפער לפתע בפעם אחת ויחידה. היא אינה צריכה להסביר לנו, המקשיבות לה, יותר מכך; כה קשה וטעון הניגוד בין "כל מה שהיה אולי יהיה לעד" כביטוי לחזרתיות לבין "אתם אינכם ולא תוכלו לשוב" – באותה פעם אחת ויחידה ואיזומה.

עיסוקה של המשוררת באדמה אמביוולנטי למדי (בדומה לה, עם אותה אדמה גם אנחנו התעסקנו לא פעם ב'ניגון'), אלו יחסי שנאה-אהבה, תהייה ואולי זעקת אין-אונים, כיצד ייתכן שאמא אדמה הטובה והשלוה, על שדותיה החרושים ונופה הקסום, היא אותה אדמה עליה נפלו בני הקיבוץ ובין רגביה נטמנו. שאלת השאלות היא האם אדמה מבורכת-מקוללת זו תוכל שוב להצמיח את הסמל של קיום וחיים.

ואיך לא תדברנה אלי נגיעותיה המדודות של המשוררת בתנ"ך. נגיעות מעודנות כאילו רכות ונשיות, אך בה-בעת חדות כתער וכואבות. גם אם נחפש היטב, לא נמצא בשיר מובאות או חלקי פסוקים מצוטטים. והאמת, המשוררת אינה זקוקה לכך; מספיקות לה רמיזות שנונות (אישה, כבר הזכרנו...) ומצמררות כדי שאנו נוכל להבין את התמונה בשלמותה. שנאמר: "פִּי יְהוָה אֶל הַיָּבִיב מְבִיאָךְ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה: אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם עֵינַי וְתֵהָמֹת יֵצְאִים בַּבִּקְעָה וּבְקָרַךְ אֶרֶץ חֹטָה וְשָׁעָרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ..." (דברים ח, ז-ח)

כמה מרה ואירונית המשוררת בהגישה את החסר העצום שפקד את קיבוצה, בהחסרתה מה"ארץ הטובה" (ועוד איזו 'טובה'...) אחדים משבעת מיניה בהם השתבחה. היא מזכירה חיטה "חרובים וזית" ו... לא יותר. "הן זה אותו העמק" - הוא עמק חרוד שהוזכר פעם-פעם בנוגע למלחמה אחרת, נכון, מלחמת גדעון במדיינים (שופטים ז), אגב, בפרק זה מוזכר גם 'בית השטה' לשם נס מחנה מדין. למרבה האירוניה, בקרב ההוא כמו בקרב שלנו היה שימוש בתכסיס ההפתעה, רק מעט אחרת למזלם של גדעון ואנשיו... להזכירנו, אולי, שאין חדש תחת השמש ואוי לתחושת הגלגל הסובב והשגרה כשמדובר במלחמות. והגלבו, מילה בודדת שהמשוררת בחרה בה בקפידה, שמא שכחנו? שוב מלחמה, והפעם (ההיא) כמו הפעם (שלנו) קשה במיוחד: שלושת בני שאול נופלים בקרב, הוא עצמו נופל על חרבו, העם נס ורבים הם המתים. וכשהגלבו מוזכר בשיר, לא רק הקרב עצמו צץ ועולה בזיכרונו כי אם גם קינת דוד שבאה בעקבותיו והקללה: "הרי בגלבו אל טל ואל מטר עליכם ושדי תרומות..." (שמואל ב א, כא-כג), ולאחריה כה מוכר "הצבי ישראל על במותיך חלל, איך נפלו גיבורים" ושורת המחץ: "שאל ויהונתן הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". כך בדרכה שלה בחרה המשוררת לבפות את חבריה כדוד את יהונתן ולספוד לאחד-עשר נאהבים ונעימים אחרים, עכשוויים, שבחייהם ובמותם (בוודאי בקבורתם) לא נפרדו, ובזאת סיכמה עבורנו את תמצית הוויית קיבוצה מעתה ועד עולם.

האומנם? האם ראתה בכך סוף פסוק או גזרה משמים, האם לא מצאה פתח לתקווה? והחיטה מה עליה?

ובכן, נראה שתפקיד החיטה - תמצית החיים והקיום - להוות סמל לכך שהעולם מוסיף ומתקיים, ושההמשכיות חזקה מכל. העמק עצמו, הקיבוץ והבית הם עוגנים להמשך, ואיתם השדות, העיריות, השמש, העיט והחיטה, שהופיעו, מופיעים ויופיעו בחזרתיות אינסופית. בהם יש למזג את כאב האובדן של "אתם אינכם ולא תוכלו לשוב", להפנים, להתמודד (רק איך...) ולהמשיך הלאה.

אבל נדמה לי שיש כאן משהו אחר, חשוב הרבה יותר. לדעתי בעיניה של המשוררת, החיטה היא-היא הגיבורה האמיתית של שירה. גיבורה אמרתי, ולא גיבור או גיבורים. דמותה הנשית הזקופה של החיטה, שאינה מרפה ואינה מוותרת, שמתייצבת בהדר גופה, מלאה, דשנה, איתנה ומפתה. תודו, זה מזכיר לא במעט את "בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים" על כל המשתמע מכך. במחזוריות קבועה שנה אחרי שנה, "החיטה צומחת שוב", יפה כתמיד, מודעת לתפקידה ונחושה בדעתה להנביט את זרע החיים, לצמוח מלב-לבה של אמא אדמה המבורכת והארורה.

כן, החיטה תמיד תהיה שם, בדיוק במועד ובזמן הנכון שנקבע לה. לא, היא איננה יכולה להרשות לעצמה אחרת - בדרכה הצנועה, בחוזקה הפנימי ובמעשיה, היא מסבירה לכוונווולם שבלעדיה אין המשך ואין חיים. דווקא היא, טיפוס אנטי גיבורי מובהק שכזה - אבל רק בכאילו, דווקא היא נבחרה להיקרא אל הדגל ולעמוד על המשמר בתפקידה - זו היא הזוכרת וזו היא שמזכירה!!!